

De publieke sfeer

door Henriëtta Joosten

Informatieprofessionals pakken niet alleen maatschappelijke problemen aan, met hun werk bepalen ze in toenemende mate hoe we kunnen én moeten samenleven. De (beoogde) corona-app is daar het ultieme voorbeeld van.

Steeds vaker is het werk van informatieprofessionals – of ze nu werken in de private sector of bij de (semi-)overheid – verweven met politieke vraagstukken, dat wil zeggen vraagstukken over hoe we samenleven. Hun werk gaat ons allemaal aan. Maar door de manier waarop we technologie inzetten staat de publieke sfeer in de 21e eeuw steeds meer onder druk. Er is steeds minder ruimte om samen – professionals, burgers en overheden – en op voet van gelijkheid te spreken over de inzet van technologie. Het is hoog tijd dat informatieprofessionals gebruikmaken van hun mogelijkheden om de publieke sfeer te stimuleren. Een vrije samenleving ontstaat immers niet vanzelf en blijft niet vanzelf voortbestaan.

Informatieprofessionals hebben impact met hun werk

Wiens veiligheid gaat voor: die van buitenspelende kinderen of die van inzittenden van een zelfrijdende auto? Wie staat er op de lijst van potentiële fraudeurs? Welke informatie krijgen we te zien via zoekmachines? In hoeverre kunnen zogenaamde laaggeletterde medeburgers hun weg vinden in onze samenleving? Uit onderzoek van Bommelje en Keur [2013] blijkt dat zo'n kwart (!) van de burgers niet digitaal vaardig zal én kan

worden. Is een corona-app vooral een hulpmiddel voor de overheid om de coronacrisis te bezweren of is het een tool die burgers in staat stelt om beter voor zichzelf en elkaar te zorgen? Via hun werk geven informatieprofessionals antwoord op deze vragen en bepalen ze in toenemende mate hoe onze samenleving eruitziet.

Technologie is meer dan een neutrale tool

Technologie en mens raken steeds meer met elkaar verweven; ze beïnvloeden elkaar over en weer. Je kunt het vergelijken met de aanwezigheid van het coronavirus: alleen al het bestaan van het virus maakt dat we elkaar plotsklaps – of we willen of niet – opvatten als potentiële besmettingsbronnen. Hetzelfde gebeurt met technologie. De aanwezigheid van camera's maakt dat je je anders gaat gedragen, of ze nu aanstaan of niet. Het ontstaan van steeds slimmere (zwermen van) robots maakt dat we nadenken over hoe we met robots (willen) samenleven – in de Europese Unie is volop discussie over de toekenning van een eigen juridische status aan robots. Het gebruik van algoritmes in het verzekeringswezen maakt dat we heel anders zijn gaan denken over solidariteit. Onder invloed van technologie verandert de wijze waarop we over onszelf en de wereld nadenken, hoe we met elkaar omgaan en wat we belangrijk vinden.

Bij brede impact hoort publieke verantwoordelijkheid

De brede impact van het werk van informatieprofessionals op de samenleving gaat hand in hand met een zekere publieke verantwoordelijkheid. En dat is niet omdat ethici, politici, belangengroepen of andere partijen dat van buitenaf opleggen aan informatieprofessionals. Het is inherent aan hun werk; ze zijn diepgaand betrokken bij de vormgeving van de samenleving. Deze morele verantwoordelijkheid wordt meer en meer onderkend. Niet voor niets is Smart Humanity al een aantal jaren een belangrijk thema binnen de KNVI. En zelfs als je de behartiging van private, economische belangen – binnen de grenzen van de wet – ziet als de enige echte opdracht van bedrijven, dan nog kunnen bedrijven maar beter deze impact erkennen en er verantwoordelijk mee omgaan. Wanneer je

de ogen sluit voor de maatschappelijke impact van je bedrijfsactiviteiten, bemoeilijkt dat op den duur de eigen activiteiten, zo schreef de eerste hoogleraar bedrijfsethiek in Europa, Henk van Luijk [1993], al in het vorig millennium.

Informatieprofessionals die publieke belangen behartigen

Vaak wordt aan deze publieke verantwoordelijkheid invulling gegeven door het algemeen belang te dienen – vanuit je expertise draag je bij aan de realisering van ‘het goede’ voor de samenleving. Informatieprofessionals creëren technologische hoogstandjes om de klimaatcrisis, het personeelstekort in de zorg of leerachterstanden van scholieren op te lossen. Maar hoe goed ieders bedoelingen ook zijn, het is niet aan informatieprofessionals om op eigen houtje te besluiten wat voor de samenleving wenselijk is. Het zijn vraagstukken die iedereen aangaan; ze horen thuis in de publieke sfeer.

Stimuleren van de publieke sfeer

Informatieprofessionals kunnen deze publieke verantwoordelijkheid (vooral) invulling geven door het publieke gesprek te stimuleren over de vraag wat voor wereld we aan het maken zijn. Hier gaat het dus niet om de behartiging van publieke belangen. Het gaat erom het *publieke gesprek* over publieke belangen te stimuleren. De wereld die we met IT aan het vormgeven zijn, is dat ook de wereld waarin we willen samenleven? De laatste jaren is er in dit kader steeds meer aandacht voor de inbreng van burgers bij het ontwerpen van technologie. Zo waren er tijdens Smart Humanity 2019 diverse sessies georganiseerd rondom de vraag hoe je burgers en vertegenwoordigers van verschillende groepen betrokkenen mee kunt nemen in de besluitvorming. Dat is een goede ontwikkeling. Ook gebruiken techbedrijven steeds vaker methoden om de ethische risico's van nieuwe technologieën, producten en systemen in kaart te brengen en te evalueren – vaak wordt dit aangeduid met de term ‘ethical foresight analysis’ [Floridi & Strait, 2020]. Maar in het kader van het stimuleren van de publieke sfeer gaan deze ontwikkelingen niet ver genoeg. De vraag is hoe

we mede met technologie een vrije samenleving kunnen vormgeven: een samenleving waar burgers steeds weer – en niet slechts in het voortraject of op uitnodiging van een techbedrijf – het ontwerp van de samenleving ter discussie kunnen stellen en waar ze steeds weer met eigen antwoorden op het publieke toneel kunnen verschijnen.

Waarom is (nu) aandacht voor de publieke sfeer belangrijk?

Robotisering, nanotechnologie, medische informatiekunde, hyperautomatisering en digital twins zijn maar een paar voorbeelden van technologische trends die nu al medebepalen hoe onze samenleving eruit ziet. De grenzen tussen het fysieke, digitale en biologische levensdomein vervaagen in rap tempo. Over twintig jaar ziet onze samenleving er heel anders uit. Het belang van de publieke sfeer neemt alleen maar toe.

Maar terwijl de impact van technologie onverminderd toeneemt, nemen de voorwaarden voor het publieke gesprek door de wijze waarop we diezelfde technologie inzetten af. Door de manier waarop we technologie inzetten wordt het publieke gesprek steeds lastiger. Zo raken we steeds meer gewend aan een wereld die is aangepast aan onze persoonlijke voorkeuren en geschiedenis. Als het gaat om de mogelijkheid van gepersonaliseerde kankermedicatie is deze ontwikkeling fantastisch. Maar een eenzijdige nadruk op dat persoonlijke maakt dat we langzaam maar zeker de gedeelde wereld uit het oog verliezen – de wereld die we met z'n allen delen. En die staat juist centraal in de publieke sfeer. Ook verleiden online omgevingen ons naar sferen waar gelijkgestemdheid heerst. Gezamenlijk spreken over hoe we willen samenleven vergt nu juist het vermogen om naar elkaar te luisteren, ook als de ander er heel andere waarden op nahoudt. Rotsvast vertrouwen in de mogelijkheden van technologie – denk aan *nudging* – is ook niet bevorderlijk. Voor je het weet zijn complexe, sociale vraagstukken gereduceerd tot technologische vraagstukken, die we graag overlaten aan experts. Inbreng van burgers is dan niet nodig; sterker nog, die is ongewenst. Dat de techbedrijven steeds groter en machtiger worden, is ook niet bevorderlijk voor de publieke sfeer. De publieke sfeer, van oudsher de vrijhaven voor democratisch overleg, staat begin 21e eeuw onder druk.

Handelingsperspectief 1: zelf op het publieke toneel spreken

Technologische ontwikkelingen kunnen we niet tegenhouden, maar we zijn er ook weer niet met huid en haar aan overgeleverd. We kunnen invloed uitoefenen op hoe we onze samenleving vormgeven en we kunnen steeds weer ruimte maken voor publieke reflectie op de vraag wat voor wereld we met de inzet van technologie aan het creëren zijn. Zo hebben informatieprofessionals, beslissers en beleidsmakers de mogelijkheid om zelf deel te nemen aan het publieke gesprek. In plaats van mee te gaan in de waan van de dag, spreek je je uit en geef je zo het publieke gesprek een impuls. Voor even zet je niet het eigen belang of het belang van je achterban voorop, maar het gemeenschappelijke belang. Je kunt dit als individu doen. Maar je kunt dit ook in groter verband organiseren. Een behulpzame methodiek is de *publieke dialoog*. Deze methode is aan de hand van vijf praktijkcases uit de intensieve veehouderij in Noord-Brabant uitgewerkt [Boers, Brunt, Evers & Van der Werff, 2016]. De auteurs beschrijven wat er speelt wanneer ondernemers, natuurorganisaties, burgers en overheden in gesprek gaan over publieke onderwerpen als gezondheid, natuur en milieu. Deze methode is ook passend wanneer de gesprekken zich richten op de inrichting van de samenleving middels technologie.

Handelingsperspectief 2: ontwerpen voor de publieke sfeer

Een tweede vlak waarop informatieprofessionals kunnen bijdragen aan de vergroting van de publieke sfeer ligt dicht bij hun expertise: ontwerpen, maar dan met het oog op de publieke sfeer. Nu is de publieke sfeer zelf geen artefact. Het is niet 'iets' dat je eenmalig creëert en er dan voor langere tijd is. Het is eerder een kwaliteit van menselijke interactie. Deze sfeer of verschijningsruimte komt tot stand op het moment dat mensen publiekelijk spreken en handelen. Wanneer ze weer uiteen gaan, bestaat deze sfeer van de vrijheid niet meer. Wanneer je ontwerpt voor de publieke sfeer, breng je ordeningen tot stand die de publieke sfeer stimuleren. Een voorbeeld van zo'n ontwerpprincipe is 'data in coöperatieve handen'. Bij veel apps en platforms zijn de gegevens in handen van de

aanbieders. Dat is ook het geval bij de populaire en gratis te gebruiken online buurtmarktplaats Nextdoor. Deze commerciële startup uit Silicon Valley verdient grof geld aan data over buurtbewoners [Van Dijk, Poell & De Waal, 2016]. In de gemeente Helmond willen ze het anders aanpakken. In een nog te bouwen, slimme wijk is het plan om de bewoners te laten profiteren van hun data. Het geld dat wordt verdiend aan data gaat naar degene die de data produceert en beschikbaar stelt [Van Wijnen, 2019]. Maar wat nu als je in Helmond het ontwerpprincipe ‘data in coöperatieve handen’ toepast. De wijk als geheel beheert dan de gegevens. Wijkbewoners bepalen samen wat ze met de gegevens (en het geld dat ze ermee kunnen verdienen) doen. Door de wijk anders in te richten, nodig je uit tot een gesprek over gedeelde belangen – in plaats van die van jezelf. Om dit te realiseren heb je overigens een heel andere technische infrastructuur nodig dan vaak wordt gebruikt. Er zijn meer ontwerpprincipes denkbaar: ‘ruim actief op’, ‘incorporeer private én publieke waarden in het ontwerp’ of ‘nodig uit tot verkenning van uiteenlopende perspectieven op de wereld’. In het boek *De publieke sfeer in de 21e eeuw: Hannah Arendt als gids voor professionals* zijn nog veel meer ‘publieke sfeer’-stimulerende ontwerpprincipes beschreven en volop geïllustreerd met voorbeelden [Joosten, 2019].

Inzetten op samenwerkingsverbanden

Ontwerpen voor de publieke sfeer betekent vooral de wereld zo inrichten dat het publieke gesprek over de gemeenschappelijke wereld wordt gestimuleerd. Hoogleraar filosofie van mens en techniek, Peter-Paul Verbeek spreekt in dit kader over een nieuwe invulling van politiek en democratie [Verbeek, 2019]. Dat is een grote, publieke opdracht. Als individuele beslisser, ontwerper, bouwer of beheerder heb je invloed, maar samen sta je sterker. De ontwikkeling van (tijdelijke) samenwerkingsverbanden ligt voor de hand. Maar het is ook een nieuwe opdracht. Met een ‘publieke sfeer’-bril naar het werk van informatieprofessionals kijken is geen vanzelfsprekend perspectief. Scholing is nodig. Uitbreiding van curricula van zowel IT-opleidingen (met meer aandacht voor de publieke sfeer) en bestuurlijke opleidingen (met meer aandacht voor de impact van IT) is een

mooi begin. Daarnaast kun je denken aan een aanvulling van competentieframeworks met de waarde ‘publieke sfeer centraal’ of de ontwikkeling van een ‘Pro publieke sfeer’-manifest voor (en van) informatieprofessionals. Een beroepsorganisatie als de KNVI is een mooi platform om deze zaken te agenderen en initiëren. En dat is in deze tijd van turbulente technologische ontwikkelingen hard nodig: een vrije samenleving ontstaat immers niet vanzelf en blijft niet vanzelf voortbestaan.

- Technologie maakt bepaalde manieren van samenleven onmogelijk en legt andere manieren juist op.
- In een vrije samenleving kan iedereen zich bemoeien met de inrichting van de samenleving, maar door de wijze waarop we technologie inzetten wordt het publieke gesprek steeds lastiger.
- Het is hoog tijd dat informatieprofessionals hun ervaring en expertise inzetten ter stimulering van de publieke sfeer.

Bronnen

- Boers, E., Brunt, D., Evers, S. & Van der Werff, S. (red.) (2016). *Publieke bezinning. Socratische dialogen over maatschappelijke vraagstukken*. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Bommeljé, Y. & Keur, P.-A. (2013). *De burger kan het niet alleen. Digitale dienstverlening die past bij digitale vaardigheden van burgers*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Dijck, J. van, Poell, T. & De Waal, M. (2016). *De Platformsamenleving: Strijd om publieke waarden in een online wereld*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Joosten, H. (2019). *De publieke sfeer in de 21e eeuw. Hannah Arendt als gids voor professionals*. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Floridi, L. & Strait, A. (2020). Ethical Foresight Analysis: What is it and why it is needed? *Mind and Machines*, 30, p. 77-97.
- Luijk, H. van (1993). *Om redelijk gewin. Oefeningen in bedrijfsethiek*. Amsterdam: Boom.
- Verbeek, P.P. (2019). Ontwerpen voor de Publieke Ruimte. Voorwoord bij Henriëtte Joosten, *De publieke sfeer in de 21e eeuw*. Leusden: ISVW Uitgevers, p. 7-9.
- Wijnen, J. F. van (2019, 16 maart). Gratis wonen. Als je mee laat kijken in je bed. *Het Financieele Dagblad*, p. 2-5.